

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

ВЕСТНИК ОШКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN OF OSH STATE UNIVERSITY

ISSN: 1694-7452 e-ISSN: 1694-8610

№4/2025, 113-123

ТАРЫХ

УДК: 37.018.1+305-055.2(575.2)

DOI: [10.52754/16948610_2025_4_18](https://doi.org/10.52754/16948610_2025_4_18)

**СОВЕТ МЕЗГИЛИНДЕ КЫРГЫЗСТАНДАГЫ БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА АЯЛДАРДЫН
САБАТСЫЗДЫГЫН ЖОЮУ**

**ОБРАЗОВАНИЕ И ЛИКВИДАЦИЯ ЖЕНСКОЙ НЕГРАМОТНОСТИ В КЫРГЫЗСТАНЕ В
СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД**

**EDUCATION AND THE ELIMINATION OF WOMEN'S ILLITERACY IN KYRGYZSTAN
DURING THE SOVIET PERIOD**

Кыргызбаева Чынара Турганбаевна

Кыргызбаева Чынара Турганбаевна

Kyrgyzbaeva Chynara Turganbaevna

аспирант, К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети

аспирант, Бишкекский государственный университет имени К. Карасаева

Graduate Student, Bishkek State University named after K. Karasaev

chynara.disertatsiya@gmail.com

Ганиев Эркин Абдувохобович

Ганиев Эркин Абдувохобович

Ganiev Erkin Abduvokhobovich

аспирант, “Ала-Тоо” Эл аралык университети

аспирант, Международный университет «Ала-Тоо»

Graduate Student, Ala-Too International University

erkinganiev7@gmail.com

СОВЕТ МЕЗГИЛИНДЕ КЫРГЫЗСТАНДАГЫ БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА АЯЛДАРДЫН САБАТСЫЗДЫГЫН ЖОЮУ

Аннотация

Бул макалада советтик билим берүү жана тарбия системасынын түзүлүшү, анын коомдук жана социалдык өзгөрүүлөргө тийгизген таасири кеңири талданат. Совет бийлиги орногондон кийин негизги максат жаш муунду коомго берилген, коллективчил жана социалисттик баалуулуктарды өздөштүргөн жаран катары тарбиялоо болгон. Бул максатка жетүү үчүн сабатсыздыкты жоюу, билим берүү мекемелерин уюштуруу жана жаңы тарбиялык саясатты киргизүү мамлекеттик деңгээлде жүргүзүлгөн. Айрыкча аялдардын билим деңгээлин жогорулатуу, алардын коомдук турмушка жана өндүрүш тармагына активдүү катышуусун камсыздоо идеологиялык негиздердин борбордук багыттарынын бири катары белгиленген. Статистикалык маалыматтар 1897–1970-жылдар аралыгында аялдардын сабаттуулук көрсөткүчү дээрлик толук деңгээлге жеткенин жана жогорку билимге ээ болгондордун саны кескин өскөнүн көрсөтөт. Натыйжада билимдүү эне социалисттик коомдун идеологиялык күчү жана жаңы муунду тарбиялоонун башкы фигурасы катары бааланган. Советтик билим берүү саясаты коомдун биримдигин, социалисттик патриотизмди жана теңдик принциптерин чындоого багытталган тарыхый өзгөрүүлөрдүн жемиши катары каралат.

Ачкыч сөздөр: Билим берүү, тарбия системасы, социалисттик баалуулуктар, сабатсыздыкты жоюу, аялдардын сабаттуулугу, билимдүү эне, советтик патриотизм, коомдук теңдик, тарыхый өзгөрүүлөр

ОБРАЗОВАНИЕ И ЛИКВИДАЦИЯ ЖЕНСКОЙ НЕГРАМОТНОСТИ В КЫРГЫЗСТАНЕ В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

Аннотация

В данной статье подробно рассматривается формирование советской системы образования и воспитания, а также её влияние на общественные и социальные изменения. После установления советской власти основной целью стало воспитание молодого поколения как преданных обществу, коллективистских граждан, усвоивших социалистические ценности. Для достижения этой цели на государственном уровне проводились меры по ликвидации неграмотности, созданию образовательных учреждений и внедрению новой воспитательной политики. Особое внимание уделялось повышению уровня образования женщин, обеспечению их активного участия в общественной жизни и производственной сфере, что рассматривалось как одно из ключевых идеологических направлений. В результате образованная мать рассматривалась как идеологическая сила социалистического общества и главная фигура воспитания нового поколения. Советская образовательная политика стала результатом исторических преобразований, направленных на укрепление единства общества, развитие советского патриотизма и утверждение принципов равенства.

Ключевые слова: Образование, система воспитания, социалистические ценности, ликвидация неграмотности, женская грамотность, образованная мать, советский патриотизм, социальное равенство, исторические преобразования

EDUCATION AND THE ELIMINATION OF WOMEN'S ILLITERACY IN KYRGYZSTAN DURING THE SOVIET PERIOD

Abstract

This article examines in detail the formation of the Soviet system of education and upbringing, as well as its impact on social and societal transformations. After the establishment of Soviet power, the primary goal was to raise the younger generation as citizens devoted to society, collectivist in nature, and oriented toward socialist values. To achieve this aim, the state undertook measures such as eradicating illiteracy, creating educational institutions, and introducing a new policy of upbringing. Special emphasis was placed on raising women's educational levels and ensuring their active participation in public life and the productive sphere, which was regarded as one of the central ideological priorities. Statistical data show that between 1897 and 1970 women's literacy rates rose to nearly complete coverage, while the number of women with higher education increased significantly. As a result, the educated mother came to be regarded as an ideological force of socialist society and a key figure in raising the new generation. Soviet educational policy is thus viewed as a product of historical transformations aimed at strengthening social unity, fostering Soviet patriotism, and consolidating the principles of equality.

Keywords: Education, upbringing system, socialist values, elimination of illiteracy, women's literacy, educated mother, Soviet patriotism, social equality, historical transformations

Киришүү

Советтик мезгил Кыргызстан элинин тарыхында терең социалдык жана маданий өзгөрүүлөрдү алып келген доор болду. Бул өзгөрүүлөрдүн эң маанилүү багыттарынын бири — билим берүү системасынын түп тамырынан жаңылануу жана аялдардын коомдогу ордун кайра аныктоо болду. Совет бийлигинин негизги саясаты марксизм-ленинизмдин идеяларына таянып, жаңы коомго берилген, коллективчил жана социалисттик баалуулуктарды өздөштүргөн муунду тарбиялоого багытталды. Ал эми билим берүү жана сабатсыздыкты жоюу саясаты бул максатты ишке ашырууда негизги куралдардын бири болуп кызмат кылды.

Кыргызстанда бул процесс айрыкча курч сезилген, анткени калктын басымдуу бөлүгү сабатсыз болгон жана билим берүү мүмкүнчүлүктөрү чектелүү эле. Ошондуктан, жаңы советтик билим берүү системасынын киргизилиши жана аялдардын сабаттуулугун жогорулатуу багытындагы мамлекеттик саясат коомдук турмушту өзгөртүүнүн негизги факторлоруна айланды.

Советтик мезгилде билим берүү жана аялдардын сабатсыздыгын жоюу маселеси коомдун социалдык өнүгүүсү үчүн стратегиялык мааниге ээ болгон. Биринчиден, сабатсыздыкты жоюу жалпы калктын маданий жана саясий аң-сезимин көтөрүүгө өбөлгө түзүп, улуттук биримдикти чыңдоонун негизи катары каралды. Экинчиден, аялдардын билимдүү болушу алардын коомдук турмушка жана өндүрүш тармагына активдүү катышуусуна шарт түзүп, гендердик тендикти орнотуунун маанилүү фактору болуп калды. Үчүнчүдөн, билимдүү эне жаңы муунду социалисттик баалуулуктарга ылайык тарбиялоодо башкы фигура катары каралып, энелик ролдун коомдук мааниси жогорулады.

Бүгүнкү күндө бул маселени илимий жактан изилдөөнүн актуалдуулугу анын тарыхый гана эмес, азыркы коом үчүн да маанилүүлүгүндө жатат. Себеби советтик билим берүү саясатынын таасири азыркы билим берүү системасында жана аялдардын коомдук активдүүлүгүндө өз изин калтырды. Ошондуктан, бул теманы изилдөө тарыхый процесстерди түшүнүүгө гана эмес, бүгүнкү билим берүү жана гендердик саясатка салыштырмалуу баа берүүгө да мүмкүнчүлүк түзөт.

Изилдөөнүн методологиясы

Бул макала тарыхый-педагогикалык изилдөө мүнөзүнө ээ болуп, советтик мезгилдеги билим берүү жана аялдардын сабатсыздыгын жоюу саясатынын Кыргызстандагы чагылдырылышын илимий негизде талдоого багытталган. Изилдөөнүн методологиялык базасы марксизм-ленинизмдин идеяларынын коомдук жана билим берүү системасына тийгизген таасирин, ошондой эле социалдык өзгөрүүлөрдүн педагогикалык чөйрөдө чагылдырылышын иликтөөгө негизделет.

Изилдөө ыкмалары төмөнкүлөрдү камтыйт:

1. Тарыхый-генетикалык ыкма — совет бийлигинин орношу, билим берүү реформалары жана аялдардын сабатсыздыгын жоюу аракеттеринин тарыхый шарттарын изилдөөдө колдонулат. Бул ыкма мезгилдик этаптарды жана алардын өз ара байланышын ачып көрсөтүүгө жардам берет.

2. Салыштырмалуу-тарыхый талдоо – падышачылык доордогу билим берүү системасы менен советтик билим берүү саясатынын айырмачылыктарын аныктоо үчүн колдонулат.

3. Мазмундук талдоо (контент-анализ) – расмий документтерди («Бирдиктүү эмгек мектеби жөнүндөгү декларация», «Сабатсыздыкты жоюу жөнүндө декрет» ж.б.), архивдик материалдарды жана советтик педагогдордун эмгектерин изилдөө аркылуу алардын идеологиялык жана практикалык багыттарын чечмелөө.

4. Статистикалык-сандык талдоо – 1897–1970-жылдар аралыгындагы калктын, айрыкча аялдардын сабаттуулук деңгээли боюнча расмий статистикалык маалыматтарды иликтөө жана алардын динамикасын ачып көрсөтүү.

5. Илимий-теориялык синтез – советтик мезгилде аялдардын билим деңгээлин жогорулатуу жана алардын коомдогу социалдык ролун өзгөртүү процессин жалпы социалисттик баалуулуктардын контекстинде түшүндүрүү.

Совет мезгилинде билим берүү

Коом өзгөргөн сайын тарбиянын мүнөзү да өзгөрүп келген. Совет бийлиги орногондон кийин мектептер ачылып, жаштарды ошол коомго кызмат кыла турган жаран катары тарбиялоо негизги максат болуп калган, тарбиялык саясат марксизм-ленинизмдин идеяларына таянып, коомго берилгендикти жана коллективдүүлүктү калыптандырууга багытталган. Ошол эле учурда ата-бабадан мурас болгон жакшы салттар — эне-атаны жана улууну урматтоо, ата-журтту сүйүү, достукту жана ынтымакты барктоо, кайрымдуулук жана гумандуулук — тарбия ишинде өз маанисин жоготпостон, жаңы идеологиялык багыт менен айкалыштырылып колдонулган.

Мындай маданий жана идеологиялык айкалыш коомдук тарбиянын гана эмес, билим берүү системасынын да жаңы моделин түзүүгө өбөлгө түзүп, реформанын укуктук жана уюштуруучулук негиздерин иштеп чыгууга алып келди. 1917-жылы Совет мамлекети түзүлүп, большевиктер бийликке келгенден тартып билим берүүнүн жаңы модели калыптана баштаган. Совет өкмөтү падышачылыктын учурундагы билим берүү системасын жоюп, жаңы мектеп түзүүнү максат кылган. 1918-жылы «Бирдиктүү эмгек мектеби жөнүндөгү декларация», ал эми 1920-жылы «Бирдиктүү эмгек мектебинин негизги принциптери» кабыл алынган. Бул документтер реформанын укуктук каркасын түзүп, жаңы мектеп моделине өтүүнү ылдамдатты.

Совет мамлекетинин билим берүү системасынын эң алгачкы милдеттеринин бири болуп — сабатсыздыкты жоюу эсептелген. Мамлекеттин калкынын 80%ы сабатсыз болгон. 1919-жылы декабрь айында «калктын арасында сабатсыздыкты жоюу жөнүндө» декрет кабыл алынган, мында 5 жаштан 50 жашка чейинки адамдар орус тили жана эне тили боюнча сабаттуулукка ээ болуусу керек деген чечим кабыл алынган. (Бейшеналиев & Калдыбаев, 2024, б. 207)

Бул декрет боюнча сабатсыз калк милдеттүү түрдө билимге тартылып, аткаруудан баш тарткандарга кылмыш жоопкерчилиги каралган. Окуу процесси үчүн элдик үйлөр, чиркөөлөр, фабрикалардын жайлары окутуу муктаждыгына ылайыкташтырылган. Калктын билимдүү катмары бул процесске тартылып, эмгек акылуу иштеген. (Жээнбаева & Жусупов, 2020, б. 37–40.) Бул билим берүү аракеттери сабатсыздыкты жоюу менен чектелбестен,

жаңы муунду тарбиялоого да багытталган. Ошентип, практикалык чаралар менен катар тарбиянын идеологиялык багыты да так аныкталды. Советтик социалисттик тарбия – марксисттик-лениндик идеяларга негизделген толук кандуу система болуп, анын максаты коом үчүн иштөөнү өз баалуулугу катары кабыл алган жаңы инсанды калыптандыруу эле. Бул инсан эмгекти сүйгөн, коллективге берилген жана социалисттик коомдун өнүгүүсүнө активдүү салым кошууга даяр болушу керек болчу. (Селевко, 2005, б. 73)

Бул идеалга жетүүнүн институционалдык негизи катары билим берүү менен тарбиянын ажырагыс биримдиги белгиленди. Советтик документтерде жана педагогикалык адабиятта бул идеал билим берүү менен тарбиянын биримдигин көздөгөнү, көп улуттуу коомдун ынтымагын бекемдөөгө багытталганы белгиленет. Бул аркылуу жаш муундар бирдиктүү социалисттик коомдун мүчөсү катары өз ордун сезип, коомдук өнүгүүгө активдүү катышууга үндөлгөн. Советтик педагогдордун пикиринде, мындай мамиле социалдык айырмачылыктарды жоюуга, теңдик принциптерин бекемдөөгө жана жарандык активдүүлүктү өнүктүрүүгө багытталган деп мүнөздөлөт. Демек, билим берүү менен тарбия бир бүтүндүктө каралып, мамлекеттин негизги максаттарына – коомдун биримдигин, социалдык туруктуулукту жана жаңы муундун жигердүү катышуусун камсыз кылууга кызмат кылган. (Халипов, 1989, б. 231)

Ошондой эле советтик тарбия системасынын негизги максаты – маданияттуу, тартиптүү жана өзүн коомдун толук кандуу мүчөсү катары сезген инсандарды калыптандыруу болгон. Ар бир адам коомдук баалуулуктарды жеке кызыкчылыктан жогору коюп, программалык тексттерде “Мен эмес — биз” деген принцип өзөктүк багыт катары көрсөтүлгөн. Индивид өзүн коомдун бир элементи катары кабыл алып, эмгекчилдикти, коллективдүүлүктү жана коомго кызмат кылууну өзүнүн негизги милдети катары түшүнүүгө тийиш болгон. (Сталин, 1940, б. 77)

Идеологиялык негиздердин борбордук багыттарынын бири катары “советтик патриотизм” түшүнүгү калыптанган. Ал бир жагынан ар улуттун маданий мурасын, тилин жана өзгөчөлүктөрүн таанып-билүүнү камтыса, экинчи жагынан бардык элдерди бирдиктүү социалисттик коомго бириктирүүнү көздөгөн. Бул түшүнүк жаш муунга тарбия берүүдө жана коомдук аң-сезимди калыптандырууда өзөктүк ролду ойногон. Мамлекетке берилгендик, социалисттик түзүлүштү колдоо жана коомдук биримдикти чыңдоо – ушул түшүнүктүн негизги багыттары катары белгиленген. Ошентип, “советтик патриотизм” бир гана саясий ураан эмес, билим берүү жана тарбия системасында ар бир баланын аң-сезимине сиңирилүүчү фундаменталдык баалуулук катары каралган. (Баранов, 1950. б. 13)

Дагы бир белгилей кетчү нерсе бул тарбия системасы коомдук теңдикти чыңдоого, социалдык айырмачылыктарды азайтууга жана коом үчүн жоопкерчиликти жана жаңы муунду калыптандырууга багытталган. Бул баалуулуктар иш жүзүндө төмөнкү коомдук институттар аркылуу ишке ашырылды: Билим берүү мекемелери, мектептеги сабактар, пионердик жана комсомолдук уюмдар – баары бирдиктүү максатка кызмат кылып, жаш муунга коомдук милдеттерди жоопкерчилик менен аткарууну үйрөткөн. Ошентип, билим берүү – бул жөн гана сабаттуулук эмес, коомго берилген жаңы инсандарды тарбиялоонун жолу катары каралган. (Шмаков & Абидулин, 2023, б. 134) 600

Советтик үй-бүлө тарбия процессинде мамлекетке жардамчы институт катары каралып, негизги милдет – коомдук баалуулуктарга ылайык тарбия берүү болгон. Ар бир бала ата-

эненин гана эмес, мамлекеттин да келечек жараны катары түшүндүрүлгөн. Ошондуктан тарбия үйдөгү жеке тажрыйба менен чектелбестен, мектеп, пионер жана комсомол уюмдары аркылуу мамлекеттик идеологиялык программаларга шайкеш жүргүзүлгөн. (Ермекова, 1977. б. 57) Ушул жалпы рамканын ичинде гендердик теңдикти камсыз кылуу өзүнчө өзөктүк багыт катары калыптанды.

Аялдардын сабатсыздыгын жоюу.

Коомдук жана гендердик теңдикти орнотуу боюнча Советтик социалисттик тарбиянын идеологиялык негиздери революцияга чейинки мезгилден тартып эле калыптана баштаган. XIX кылымдын аягында Маркс жана Энгельс өздөрүнүн эмгектеринде жыныстык теңдик маселесин социалисттик коом куруунун маанилүү шарты катары карап, аялдардын билим алуу, жарандык жана саясий укуктарын коргоо идеясын көтөрүшкөн. Бул идеяларды андан ары Германиялык марксист Август Бебел 1879-жылы жарыялаган «Аял жана социализм» чыгармасында өнүктүрсө, Энгельс да 1884-жылы «Үй-бүлөнүн, жеке менчиктин жана мамлекеттин келип чыгышы» эмгегинде аялдардын коомдогу ордун кайра аныктоону сунуштаган. Россияда бул көз караштар XX кылымдын башында социал-демократтар тарабынан колдоого алынып, 1903-жылы партиянын расмий саясаты катары бекитилген. Лениндин демилгеси менен аялдардын билим берүүдө, жарандык жана саясий укуктарда эркектер менен тең укуктуу болушу программалык талаптардын негизги бөлүгүнө айланган. Бул маселени андан ары Россиялык социалист аялдар – Надежда Крупская (1901-жылы «Аял жумушчу» эмгеги) жана Александра Коллонтай (1909-жылы «Аял маселесинин социалдык негиздери») – өз чыгармаларында тереңдетип, аялдардын жана энелердин социалисттик коомдогу ролун жаңыча түшүндүргөн. Европада калыптанган бул идеялар бара-бара Россиянын революциялык кыймылына да таасир берип, аялдардын социалдык теңдиги маселесин партиялык деңгээлге көтөргөн. (Bridger, 1987, б. 8-9)

Европада калыптанган бул идеялар Россия контекстинде партиялык деңгээлге көтөрүлүп, Октябрь революциясынан кийин практикалык саясатка айланды. Аялдардын коомдогу ордун өзгөртүү жана жаңы муунду тарбиялоо максатында билим берүү системасында түп тамырынан жаңы саясат ишке киргизилген.

1920-1930-жж. маданий революциянын алкагында чыгыш аялдарын заманбап маданияттуу аял деңгээлине көтөрүү мүдөөсү коюлган. Бул багытта Кыргызстанда жергиликтүү аялдар арасында партиялык комитеттердин жетекчилигинде уюштурулган аялдар бөлүмү иш алып барган. Аялдарды социалисттик курулушка активдүү тартуу, саясий аң-сезимин жана маданий деңгээлин жогорулатуу боюнча лекция, конференция, жыйналыштар өткөрүлүп турган. Аялдардын сабатсыздыгын жоюуга, советтик аял кадрларды даярдоого чоң маани берилген. (Алтымышова & Эсеналиева, 2024, б. 123–132)

Марксизм-ленинизмдин негизги көз карашына ылайык, аялдын коомдогу ордун жана ролун аныктаган эң негизги шарт – анын коомдук пайдалуу эмгекке активдүү катышуусу болуп эсептелет. Бул идеологияда аялды жеке үй-тиричилик чөйрөсүндө гана чектеп кароо артта калган түшүнүк катары сынга алынып, анын коомдук өндүрүштүн активдүү мүчөсү болушу зарыл деп белгиленген. Аялдарды үй иштерине камап коюу алардын коомдон бөлүнүшүнө жана басынтылышына алып келерин, ал эми эмгек рыногуна катышуусу аларды эркиндикке жана теңдикке жеткирерин көрсөткөн. Ленин да аялдардын коомдук өндүрүшкө активдүү аралашуусун алардын эркиндигинин жана коомдогу баалуулугунун негизги

көрсөткүчү катары баалаган. Советтик социалисттик система бул идеяларды ишке ашыруу үчүн аялдарды бардык тармактарга – өнөр жайга, айыл чарбасына, билим берүү жана саламаттыкты сактоо системасына тарткан. (Каракеева, 1981. б. 45) Мындай саясаттын негизги максаты – аялдардын сабаттуулугун жогорулатуу, аларды экономикалык көз карандысыздыкка жеткирүү менен катар, социалисттик коом куруунун толук кандуу мүчөсү, идеологиялык жактан туруктуу инсандын үлгүсү катары калыптандыруу болгон. (Совет экономической взаимопомощи. 1980. б. 158) Марксизм-ленинизмдин идеологиясында аялдардын коомдук өндүрүшкө тартылышы алардын тең укуктуулугунун жана коомдогу баалуулугунун негизги шарты катары көрсөтүлдү.

Аялдардын сабаттуулугунун өсүшү (1897–1970).

Илимий байкоолорду коштой, сандык көрсөткүчтөр да аялдардын билим деңгээлинин өсүшү боюнча айкын өзгөрүүлөрдү тастыктап турат. Совет бийлиги аялдардын социалдык турмуштагы ордун өзгөртүү үчүн билим берүү саясатын негизги куралдардын бири катары караган. Ошол себептен аялдар үчүн сабатсыздыкты жоюуга багытталган иш-аракеттер системалуу жана мамлекеттик деңгээлде уюштурулуп турган.

1897–1970-жылдар аралыгында аялдардын сабаттуулук деңгээли өтө төмөнкү көрсөткүчтөн дээрлик толук сабаттуулукка жеткени – советтик социалисттик билим берүү системасынын эң чоң жетишкендиктеринин бири катары каралат. Мисалы, 1897-жылы айылдык аялдардын сабаттуулугу болгону 0,4%ды гана түзсө, бул көрсөткүч 1970-жылга келип 97,2%га жеткен. (Центральное статистическое управление при Совете Министров Киргизской ССР, 1975. б. 13) Бул абдан чоң айырмачылык, дээрлик жетимиш жылдын ичинде аялдардын билим алуу мүмкүнчүлүгү кескин кеңейгенин көрсөтөт. Сандык маалыматтардын өзүнөн эле совет бийлигинин билим берүү саясаты аялдардын коомдогу статусун түп-тамырынан өзгөрткөнүн көрүүгө болот.

Бул статистика жөн гана цифра эмес, ал ошол мезгилдеги идеологиялык багыттын да натыйжалуулугун айгинелейт. Совет бийлиги аялдардын билим алуусун коомдун жалпы прогресси менен тыгыз байланыштырган. Крупская өз эмгектеринде эненин коомдук иштерге аралашуусу анын маданий жана саясий өсүшүнө, ошондой эле «педагогикалык сабаттуулугун жогорулатууга» түздөн-түз өбөлгө түзөрүн белгилеген. Себеби аялдардын билимдүү болушу биринчи кезекте алардын балдарын жаңы коомдун талаптарына ылайык тарбиялоосуна өбөлгө түзгөн. Билимдүү эне – бул үй-бүлөнүн маданий деңгээлин көтөргөн, коомго билимдүү жана активдүү муунду тарбиялап чыгарган күч деп бааланган. (Каспина & Крупская, 1969, б. 79)

Мунун натыйжасында аялдардын коомдук статусу да олуттуу өзгөргөн. Советтик мезгил Кыргызстан элинин турмушунда тарыхый учур болуп, аялдардын коомдук жана социалдык жашоого аралашуусуна чоң таасир этти. Айрыкча, мамлекеттик деңгээлде аялдардын статусун жогорулатууга багытталган атайын саясат ишке ашырылып, аларга билим алууга, коомдук турмушка жана өндүрүш тармагына кеңири катышуу мүмкүнчүлүгү берилди. Изилдөөлөрдө белгиленгендей, бул саясат аялдардын коомдук абалын аң-сезимдүү түрдө көтөрүүгө багытталган алгачкы кеңири программалардын бири болгон (Айтыкулова & Закиров 2023, б. 163-169)

Мындан тышкары, аялдардын сабаттуулугунун өсүшү алардын коомдук турмушка активдүү катышуусуна да түздөн-түз шарт түзгөн. Сабаттуу аялдар өндүрүш тармагында, мамлекеттик кызматтарда жана маданий жайларда көбүрөөк тартылып, социалисттик коомду куруунун толук кандуу мүчөсүнө айланышкан. Демек, бул статистикалык көрсөткүчтөр билим берүү саясатынын гана ийгилиги эмес, ошол эле учурда аялдардын социалдык тендикке карай багыт алган жолунун да чыныгы чагылдырылышы болуп эсептелет.

1939–1970-жылдар аралыгында аялдардын жогорку жана орто билимдүү болушу кескин өскөн. Мисалы, 1939-жылы 1000 аялдан болгону 2 гана жогорку билимдүү болсо, 1970-жылы алардын саны 29га жеткен, бул көрсөткүч 14,5 эсе көбөйгөнүн далилдейт. Ошол эле мезгилде орто билимдүү аялдар 32ден 388ге чейин өскөн, башкача айтканда, 12,1 эсеге көбөйгөн. Айыл жериндеги өзгөрүүлөр өзгөчө таасирдүү болгон: жогорку билимдүү аялдардын саны 0,5тен 12ге чейин жетип, 24 эсеге өскөн, ал эми орто билимдүү аялдардын көрсөткүчү 13төн 313ке чейин көтөрүлүп, 21,1 эсеге жеткен. (Центральное статистическое управление при Совете Министров Киргизской ССР, 1975, б. 19) Бул көрсөткүчтөр советтик социалисттик билим берүү саясатынын натыйжалуулугун айкын далилдеп турат.

Биринчи кезекте, бул өсүш аялдардын коомдук турмушка активдүү аралашуусуна кеңири жол ачкан. Жогорку жана орто билимге ээ болгон аялдар өндүрүштүк жана социалдык тармактарда, мамлекеттик кызматтарда, билим берүү жана саламаттыкты сактоо мекемелеринде көбүрөөк тартылып, социалисттик коомду куруунун толук кандуу катышуучуларына айланышты. Мындай өзгөрүү аялдардын үй чарбачылыгы менен гана чектелип калбай, коомдун ар түрдүү чөйрөлөрүндө өз ордун табуусуна өбөлгө түздү.

Экинчиден, бул динамика советтик идеологиянын аялдарды коомдук-өндүрүштүк ишке жана билим берүү системасына тартуу саясатынын иш жүзүндө ишке ашканын тастыктайт. Жогорку билимге ээ болгон аялдар жаңы муунга үлгү болуп, социалисттик баалуулуктарды жайылтуучу күч катары коомдук турмушта өзүнүн таасирин арттырган. Алардын маданий деңгээли көтөрүлүп, саясий аң-сезими бекемделип, коомдук иштерге катышуу аркылуу мамлекеттин идеологиялык максаттарына кызмат кылышкан.

Үчүнчүдөн, аялдардын билим деңгээлинин өсүшү үй-бүлөлүк тарбиянын сапатына да түздөн-түз таасир эткен. Билимдүү эне балдарын социалисттик коомдун талаптарына ылайык тарбиялоодо негизги фигура болуп, аларды эмгекчил, коллективчил, коомго берилген инсан катары калыптандырууга багыттаган. Демек, энелердин билимдүү болушу – социалисттик идеологиянын туруктуу калыптанышындагы маанилүү факторлордун бири болгон.

Ошентип, 1939–1970-жылдар аралыгындагы сандык өсүш жөн гана статистикалык өзгөрүү эмес, коомдук турмуштун бардык тармактарына таасир эткен терең социалдык-тарыхый процесс экенин көрсөтөт. Бул өсүш советтик бийликтин билим берүү саясаты аялдардын коомдогу статусун түп-тамырынан өзгөрткөнүн, аларды социалисттик баалуулуктардын ташуучусу жана жаңы муунду тарбиялоочусу катары калыптандыруу максаттуу жүргүзүлгөнүн айгинелейт.

Практикалык-саясий негиздер бекемделгенден кийин бул маселе илимий дискурста да өзүнчө изилдөө объектисине айланды. Советтик мезгилде аялдардын социалдык жана энелик ролу жөнүндө жазылган эмгектер жаңыдан гана илимий тилде калыптана баштаган.

Изилдөөчүлөр белгилегендей, айрыкча 1970-жылдардан тарта аялдардын турмушу, үй-бүлөдөгү орду жана социалдык функциялары боюнча эмгектер жарык көрүп, аял образына болгон тарыхый кызыгуу күч ала баштаган. Бул тенденция СССРдеги айрым социологдордун, демографтардын жана этнографтардын эмгектеринен байкалат. (Эшиев & Осорова & Термечикова, 2014, б. 55–63)

Талкуу

Совет мезгилинде Кыргызстанда жүргүзүлгөн билим берүү реформалары жана аялдардын сабатсыздыгын жоюу аракеттери коомдун социалдык түзүлүшүндө олуттуу өзгөрүүлөрдү шарттады. Бул процесс бир жагынан калктын маданий деңгээлин жогорулатууга, социалдык теңдикти камсыз кылууга жана жаңы коомдун муундарын тарбиялоого багытталса, экинчи жагынан мамлекеттик идеологиянын чегинде жүрүп, коомдук турмуштун дээрлик бардык тармактарын камтыды.

Сабатсыздыкты жоюу боюнча жүргүзүлгөн иш-чаралар жалпы калктын билим деңгээлин көтөрүп, коомдук турмушка кеңири тартылышына өбөлгө түздү. Өзгөчө аялдардын билимге жетиши алардын социалдык статусун өзгөртүп, коомдук жана өндүрүштүк ишке активдүү катышуусуна шарт түздү. Ошол эле учурда билимдүү эненин ролу жогору бааланып, жаңы муунду тарбиялоодо маанилүү фактор катары каралды.

Идеологиялык негиздердин бир бөлүгү катары коомдук милдетти жеке кызыкчылыктан жогору коюу, коллективдүүлүк жана патриотизм түшүнүктөрү билим берүү системасы аркылуу жайылтылды. Бул коомдун биримдигин бекемдөөгө багытталган чаралар катары түшүндүрүлдү. Бирок, ошол эле учурда улуттук баалуулуктар жана жергиликтүү тарбиялык салттар айрым учурларда мамлекеттик саясаттын алкагына баш ийдирилген.

Жалпысынан алганда, советтик билим берүү жана аялдардын сабаттуулугун жогорулатуу саясаты Кыргызстанда тарыхый мааниге ээ процесс болуп, коомдук өзгөрүүлөрдү шарттаган факторлордун бири катары бааланат. Ал калктын билим деңгээлин жогорулатып, аялдардын коомдук активдүүлүгүн кеңейтсе, ошол эле учурда мамлекеттин идеологиялык максаттарына кызмат кылган система болгон.

Жыйынтык

Мамлекеттик саясаттын алкагында билим берүү системасын реформалоо жана аялдардын сабатсыздыгын жоюу саясаты коомдук турмуштун бардык тармактарына таасир эткен маанилүү тарыхый процесс болду. Бул иш-аракеттер калктын билим деңгээлин көтөрүүгө, жаңы муунду социалисттик баалуулуктарга ылайык тарбиялоого жана аялдардын коомдук турмуштагы ордун өзгөртүүгө багытталды.

Сабатсыздыкты жоюу боюнча жүргүзүлгөн мамлекеттик программалар билимдин кеңири жайылышына өбөлгө түзүп, аялдардын социалдык активдүүлүгүн арттырды. Натыйжада билимдүү эне коомдук жана үй-бүлөлүк тарбияда башкы фигура катары бааланып, жаңы муундун калыптанышында маанилүү ролду ойноду. Ошол эле учурда билим берүү жана тарбия системасы мамлекеттик идеологиянын алкагында жүргүзүлүп, коомдун биримдигин чыңдоого жана социалдык теңдикти камсыз кылууга кызмат кылды.

Жалпысынан алганда, бул процесс Кыргызстан элинин тарыхында билим берүү менен социалдык өзгөрүүлөрдүн өз ара байланышын көрсөтүп турган үлгүлөрдүн бири болуп

калды. Анын оң жана терс жактары болгондугуна карабастан, негизги жыйынтык – калктын билим деңгээлинин жогорулашы жана аялдардын коомдук турмушка активдүү катышуусу – тарыхый мааниге ээ жетишкендик катары бааланат.

Корутунду

Жогорудагы маалыматтардан көрүнүп тургандай, Совет мезгилинде Кыргызстанда жүргүзүлгөн билим берүү реформалары жана аялдардын сабатсыздыгын жоюу саясаты коомдук өнүгүүнүн маанилүү бөлүгү болуп калды. Бул саясат бир тараптан калктын билим деңгээлин жогорулатып, жаңы коомдук баалуулуктарды калыптандырууга өбөлгө түзсө, экинчи тараптан мамлекеттик идеологиянын негизги куралына айланды.

Аялдардын билимдүү болушу алардын коомдук турмушка кеңири аралашуусун камсыздап, социалдык теңдикти чыңдоо процессине салым кошту. Ошол эле учурда билимдүү эне жаңы муунду тарбиялоонун негизги фактору катары коомдук жана үй-бүлөлүк турмушта өзгөчө ролду аткарды.

Корутундулоого алганда, бул тарыхый процесс Кыргызстанда билим берүү тармагынын өнүгүшүнө, аялдардын коомдогу ордун жогорулатууга жана коомдук аң-сезимдин өзгөрүшүнө өбөлгө түзгөн олуттуу өзгөрүүлөрдүн бири катары каралат.

Сунуштар

1. Тарыхый тажрыйбаны эске алуу. Совет мезгилинде жүргүзүлгөн билим берүү жана аялдардын сабатсыздыгын жоюу боюнча иш-аракеттердин оң таасирлерин илимий жактан кайра баалоо зарыл. Бүгүнкү күндө да бул тажрыйбадан коомдук теңдикти чыңдоодо жана билим берүүнүн жеткиликтүүлүгүн камсыз кылууда пайдалуу багыттарды алуу мүмкүн.

2. Аялдардын билим деңгээлин жогорулатуу. Аялдардын билимдүү болушу үй-бүлөлүк жана коомдук турмуштун өнүгүшүндө негизги фактор катары кала берет. Ошондуктан заманбап шартта аялдардын билим алуу мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү жана алардын илимий, маданий, саясий турмушка активдүү катышуусун колдоо зарыл.

3. Энелик тарбиянын ролун колдоо. Совет мезгилиндеги тажрыйба көрсөткөндөй, билимдүү эне жаңы муунду коомдук баалуулуктарга ылайык тарбиялоодо негизги фигура болуп эсептелет. Заманбап билим берүү системасы энелердин педагогикалык сабаттуулугун жогорулатууга багытталган программаларды иштеп чыгышы керек.

4. Идеологиялык таасирдин тажрыйбасын сын көз менен кароо. Советтик билим берүү жана тарбия системасы мамлекеттик идеологиянын таасиринде болгондуктан, анын оң жана терс жактарын илимий жактан талдоо маанилүү. Бүгүнкү күндө тарбия жана билим берүү системасында жеке инсанды өнүктүрүү менен коомдук баалуулуктардын ортосундагы тең салмактуулукту сактоо зарыл.

5. Социалдык теңдикти чыңдоо. Совет мезгилинде аялдардын коомдук турмушка активдүү аралашуусу социалдык теңдикке өбөлгө түзгөн. Бүгүнкү шартта бул принципти улантып, аялдардын билимге, эмгекке жана коомдук турмушка кеңири катышуусун камсыз кылуу маанилүү.

Адабияттар

1. Айтыкулова, А. М., & Закиров, А. (2023). Образ современных женщин – руководителей по сравнению с историческими женщинами. *Вестник ОшГУ*, (1), 163–169. https://doi.org/10.52754/16948610_2023_1_20
2. Алтымышова, З., & Эсеналиева, Г. (2024). Маданий революция жана агартуучу Базаркул Данияров. *Вестник ОшГУ*, (4), 123–132. https://doi.org/10.52754/16948610_2024_4_13
3. Баранов, А. И. (1950). *Советтик патриотизм тууралуу*. Фрунзе.
4. Бейшеналиев, А., Калдыбаев, С. (2024). *Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы*. Бишкек.
5. Bridger, S. (1987). *Women in the Soviet countryside: Women's roles in rural development in the Soviet Union*. Cambridge University Press.
6. Ермекова, Ч. (1977). *Советтик үй-бүлөнү чыңдоодо рухий маданияттын ролу*. Фрунзе.
7. Жээнбаева, Ы. Э., Жусупов, Б. А. (2020). Нормативное регулирование образовательных отношений в Кыргызстане в первые годы Советской власти (1917–1937 годы). *Известия ВУЗов Кыргызстана*, (4), 37–40. <https://doi.org/10.26104/IVK.2019.45.557>
8. Каракеева, С. И. (1981). *Современная Киргизская городская семья*. Фрунзе.
9. Каспина, В. А., Крупская, Н. К. (1969). Н. К. Крупская – родителям. Москва.
10. Кулова, Э. К., Култаева, М.Т. (2023). История системы образования в таласской долине (1920-1980 гг.). *Вестник Ошского государственного университета*, (2), 123–129. https://doi.org/10.52754/16948610_2023_2_15
11. Селевко, Г. К. (2005). *Воспитательные технологии*. Москва.
12. Сталин, И. В. (1940). *Марксизм жана улуттук колониялык маселе: Тандалма макалалардын жана сөздөрдүн жыйнагы*. Фрунзе.
13. *Совет экономической взаимопомощи*. (1980). Женщина в социалистическом обществе. Москва.
14. *Центральное статистическое управление при Совете Министров Киргизской ССР*. (1975). Женщины Киргизской ССР: краткий статистический сборник. Фрунзе.
15. Халипов, В.Ф. (1989). *Научный коммунизм*. Фрунзе.
16. Шмаков, А. А., Абидулин, А. М. (2023). Формирование советской идеологии в школе и вузах в 1920–1930-х гг. в СССР. *Известия вузов Кыргызстана*, 6(134). [https://doi.org/10.14258/izvasu\(2023\)6-07](https://doi.org/10.14258/izvasu(2023)6-07)
17. Эшиев, А.К., Осорова, Ж.К., Термечикова, С.М. (2014). О состоянии гендерных исследований в СССР. *Известия ВУЗов Кыргызстана*, (2), 55–63. <https://doi.org/10.26104/IVK.2019.45.55>